

*Φωτίου Ἄρ. Δημητρακοπούλου
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*

2. ΓΛΩΣΣΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει δημοσιεύσει τὸ 1903 δυὸ μικρὰ ἄρθρα του ὑπὸ τὸν γενικὸ τίτλο «Ἀποσπάσματα σκέψεων», τὸ πρῶτο ἐπιγραφόμενο «Ἡ Μουσικὴ καὶ τὰ Ἱερὰ Εὐαγγέλια» στὸ περ. *Φόρμιγξ* (15 Ἰανουαρίου 1903) καὶ τὸ δεύτερο ἐπιγραφόμενο «Ὁ ἐθνικὸς χορὸς καὶ ἡ Μουσικὴ» (στὶς 30 Ἰανουαρίου), μὲ τὴν ὑπογραφή του. Ἐνα τρίτο ἄρθρο του, ἐκτεταμένο αὐτῇ τῇ φορᾷ, ὑπὸ τὸν τίτλο «Γλῶσσα καὶ κοινωνία» συνδέεται μὲ τὰ παραπάνω καὶ θὰ λέγαμε ὅτι καὶ τὰ τρία ἀποτελοῦν ἀποσπάσματα ἀπὸ εὐρύτερη γλωσσικὴ μελέτη του ποὺ δὲν δημοσιεύθηκε ποτέ.

Καὶ πρῶτα ὡς πρὸς τὴ λειτουργικὴ γλῶσσα παρατηροῦμε ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης στὰ δυὸ πρῶτα μικρὰ ἄρθρα του εἶναι ἀπερίφραστος. Τὰ ἄρθρα περιλαμβάνονται στὸν πέμπτο τόμο τῶν Ἀπάντων τῆς ἐκδόσεως «Δόμος», ἀπ' ὅπου καὶ τὰ παρατιθέμενα ἀποσπάσματα, (σσ. 237-238 τὸ Α' καὶ 239-240 τὸ Β'). Τὰ δύο πρῶτα μικρὰ ἄρθρα εἶναι τόσο εὐγλωττα, ὥστε δὲν χρειάζονται σχολιασμό, γι' αὐτὸ ἐπικεντρώνομαι κυρίως στὸ τρίτο. Ἀρχίζω ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα μικρὰ ἄρθρα:

«...Διὰ τῆς πατροπαραδότου Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ὄχι μόνον τὰ ἱερὰ ἄσματα ἔγιναν προσφιλῆ καὶ οἰκεῖα εἰς τὴν ἀκοήν, καὶ ἡ γλῶσσα εἰς ἣν ταῦτα εἶναι γεγραμμένα καταληπτῆ, ὡς ἔγγιστα, καὶ εἰς τοὺς ἀγραμμάτους, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τῶν θείων Εὐαγγελίων τὰ ρήματα

διὰ τῆς αὐτῆς Μουσικῆς καὶ τοῦ λογαοιδικοῦ αὐτῆς τρόπου κατέστησαν οἰκειότερα εἰς τὴν ἀκοήν, καὶ βαθύτερον πάντοτε εἰσδύουσιν εἰς τῶν ἀκροατῶν τὰς καρδίας.

Ὅθεν ἡ γλῶσσα αὕτη, εἰς ἣν εἶναι γεγραμμένα τό τε Εὐαγγέλιον καὶ τὰ ἱερὰ ἄσματα, ἔχει τὸ μοναδικὸν εἰς τὸν κόσμον προνόμιον νὰ ἐξακολουθῇ καὶ μετὰ εἴκοσι αἰῶνας νὰ εἶναι ζωντανή, εἰς τὴν ἀκοήν τουλάχιστον. Ἄς δοκιμάσῃ τις νὰ μεταφράσῃ ἐν τροπάριον εἰς τὴν δημώδη, καὶ τότε θὰ ἴδῃ ὅτι ἡ γλῶσσα ἥτις εἶναι ζωντανή εἰς τὰ ἠρωικὰ καὶ ἐρωτικὰ ἄσματα τοῦ λαοῦ, εἶναι ψυχρὰ μέχρι νεκροφανείας διὰ τὰ τροπάρια. Π.χ. “Ἀνοιξω τὸ στόμα μου, καὶ πληρωθήσεται πνεύματος...” Ὁ ἀνοιξω τὸ στόμα μου, καὶ θὰ γεμίσῃ πνέμμα (ἢ πλέμμα, ἢ καὶ πλέγμα)· καὶ λόγο θὰ βγάλω (διότι πῶς ἄλλως θ’ ἀποδοθῇ ἡ μεταφορὰ ἢ ἡ μετωνυμία τοῦ ἐρεῦξομαι;). “Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς, μακαρίζειν σὲ τὴν Θεοτόκον...” Ἀξίζει ἀληθινὰ νὰ σὲ καλοτυχίζουμε σένα τῆ Θεοτόκο, ποὺ εἶσαι πάντα καλότυχη, καὶ καθαρῶτατη, καὶ μάννα τοῦ Θεοῦ μας...

Πλὴν θὰ εἶπῃ τις, ἀντὶ νὰ μεταφρασθῶσι τὰ ὑπάρχοντα, ἅς ποιήσωμεν νέα ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα ὑπὸ τῶν δοκίμων ποιητῶν μας.

— Ναι, βέβαια, λέγομεν ἡμεῖς, καὶ εἶναι τόσο εὐκόλον τὸ πρᾶγμα!... νὰ ἐμφυσηθῇ ζωὴ χωρὶς νὰ ὑπάρχη, νὰ δοθῇ ἔμπνευσις ἐκεῖ ὅπου λείπει ἢ ψυχὴ!... Καὶ ποῦ εἶναι οἱ δόκιμοι ποιηταὶ μας;... Καὶ ἂν τοιοῦτοι ὑπάρχουν, αὐτοὶ ἐνδιαφέρονται περισσότερο διὰ τὸν Νίτς καὶ τὸν Ἴψεν παρὰ διὰ τὰ κατ’ αὐτοὺς σκουργιασμένα ἰτόπια πράγματα!...

Ἄλλως, διὰ νὰ γίνουν νέα θρησκευτικὰ ἄσματα, πρέπει νὰ γίνῃ πρῶτα καὶ νέα θρησκεία... Ἄς δοκιμάσουν λοιπόν, ἐκεῖνοι ποὺ τὰ ὄνειροπολοῦν αὐτά, νὰ κάμουν θρησκείαν χειροποίητον, θρησκείαν γιὰ τὰ κέφια τους, καὶ τότε θὰ καταλάβουν καὶ οἱ ἴδιοι πόσον εἶναι μωροὶ καὶ τυφλοί.

Εἶπομεν ὅτι διὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τοῦ λογαοιδικοῦ αὐτῆς τρόπου κατέστησαν γνωριμώτερα εἰς τὰς ἀκοὰς καὶ τὰ λόγια τῶν θείων Εὐαγγελίων, ὡς καὶ τοῦ Ἀποστόλου [...]

Οἱ περὶ πάντα ἐπιπόλαιοι καὶ ἀταλαίπωροι νεωτερισταὶ κατέκριναν καὶ τὸ λογαοιδικὸν τοῦτο μέλος καὶ εἶπαν ὅτι τοῦτο εἶναι “ἐπίρρινον” δῆθεν καὶ κακόζηλον. Εὐρον δὲ καὶ τινες καινοτόμους ἱερεῖς, οἵτινες πεισθέντες εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν ξενοφρόνων ἐκείνων, κατήγγησαν ἀθαιρέτως τὸν λογαοιδικὸν τρόπον καὶ ἀπαγγέλλουσι τὰς περικοπὰς τῶν θείων ρημάτων δι’ ἀπλῆς ἀναγνώσεως. Εἰς τοὺς τοιοῦτους ἱερεῖς πρέπει ν’ ἀπαγορευθῇ ἀρμοδίως ἢ καινοτομία αὕτη.»

Για τούς «καινοτόμους ιερείς» τοῦ σήμερα τὰ λόγια εἶναι περιττά.

Γράφοντας «ἐπιπόλοιοι καὶ ἀταλαίπωροι νεωτεριστὰὶ ποὺ κατακρίνουν καὶ ὀμιλοῦν γιὰ “ἐπίρρινον” δῆθεν καὶ κακόζηλον λογασιδικὸν μέλος» εἶναι κάποιοι μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ροῖδης, μὲ ὅσα εἶχε γράψει στὸν Πρόλογο τῆς Πάπισσας Ἰωάννας. Φρονῶ ὅτι ἐπέγει μία παράλληλη μελέτη Ροῖδη-Παπαδιαμάντη ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ.

Καὶ ἀπὸ τὸ δεύτερο ἄρθρο (239-240):

«Ἰσχυρίζονται ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περισωθῇ ἐκ στοματικῆς παραδόσεως ἡ Μουσικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων· ἄρα ἡ Βυζαντινὴ εἶναι μεσαιωνικὴ καὶ ἀφόρητος εἰς τὰ ἀριστοκρατικὰ ὦτα τῶν παρ’ ἡμῖν νεοπλοῦτων. [...]

Αὐτὰ λοιπὸν τὰ ἦθη πρὸ πολλοῦ ἤρχισαν, καὶ ἐξακολουθοῦν ἀκόμη διαρκῶς νὰ μᾶς εἰσάγωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὅπως δὲν ἀσπάζονται τὸν Ἐθνικὸν χορὸν, ἴσως διότι δὲν εἶναι ἀρκετὰ συγχρωτιστικὸς τῶν μελῶν, οὕτω ἀπορρίπτουσι καὶ τὴν Ἐθνικὴν μουσικὴν, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἀρκετὰ γαργαλιστικὴ τῶν ὠτων. Καὶ ἂν ἦτο δυνατόν ἐπιστημονικῶς ν’ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ Βυζαντινὴ εἶναι αὐτούσιος ἡ μουσικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, πάλιν οἱ Λεβαντῖνοι θὰ τὴν ἀπέρριπτον, τάχα ὡς ἀπηρχαιωμένην καὶ ἔξω τῆς μόδας. Διότι, ὅπως εἶναι τὶς ἱκανὸς νὰ αἰσθανθῇ καὶ ἐκτιμῆσῃ πρᾶγμα τόσον ἀβρόν, ὅσον ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ, πρέπει νὰ ἔχη ἢ ἀπλότητα ἢ λεπτότητα. Ἀλλ’ ἡ παρ’ ἡμῖν ψευδοαριστοκρατία τὴν μὲν ἀπλότητα, δυστυχῶς, ἀπώλεσε πρὸ πολλοῦ, εἰς βαθμὸν δέ τινα λεπτότητος οὐδέποτε κατώρθωσε νὰ φθάσῃ.

Ἄλλως, ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ εἶναι τόσον Ἑλληνικὴ ὅσον πρέπει νὰ εἶναι. Οὔτε ἡμεῖς τὴν θέλομεν, οὔτε τὴν φανταζόμεθα, ὡς αὐτὴν τὴν μουσικὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀλλ’ εἶναι ἡ μόνη γνησία καὶ μόνη ὑπάρχουσα. Καὶ δι’ ἡμᾶς, ἐὰν δὲν εἶναι ἡ μουσικὴ τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ἡ μουσικὴ τῶν Ἀγγέλων.»

*

Τὸ ἄρθρο τοῦ Παπαδιαμάντη «Γλώσσα καὶ κοινωνία» δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα Ἀλήθεια, 4, 11, 18 Φεβρουαρίου καὶ 4 Μαρτίου μὲ τὴν ὑπογραφή του.

Ὁ Παπαδιαμάντης χαρακτηρίζει τὸ ἄρθρο του μὲ τούς ὄρους «παροῦσαν μελέτην» (291.9) καὶ «παρούσης διατριβῆς» (291.14). Ὁ συγ-

γραφέας θέτει συχνὰ ὑποτίτλους στὰ διηγήματά του καὶ ἐκεῖ ἀπαντᾶμε καὶ τὸν ὑπότιτλο μελέτη. Στὸ εἰσαγωγικὸ μέρος ἔχουμε τρεῖς ἐνότητες ποὺ διακρίνονται μὲ ἀστερίσκους. Ἡ πρώτη ἐνότητα εἶναι ἡ μεγαλύτερη, ἔχει 6 παραγράφους, ἡ δεύτερη μόνο μία μὲ ἕξι ἀράδες, ἡ τρίτη 4, καὶ ἡ τέταρτη 3. Ἡ διακύμανση τῶν παραγράφων δείχνει τὸ παρεμβατικὸ ὕφος τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἐδῶ ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι στρέφεται ἐναντίον ἐχθρῶν τῆς ἐλληνικῆς, οἱ ὅποιοι εἶναι καὶ ἐχθροὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν συνεχείᾳ, βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ εἰρωνευθῆ τὴ γλῶσσα ποὺ μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὸ Παρίσι, ἀλλὰ καὶ τὴ γλῶσσα ποὺ εἶναι «ἐνθροισμένη» στὴν Ἀθήνα. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸ ἡ ἐλληνικὴ γίνεται τερατούργημα καὶ ἡ Ἑλλάδα μένει ἄγλωσση.

Εἶναι ἀξιοσημείωτη αὐτὴ ἡ παρατήρηση: οἱ ποικίλες ἀπόπειρες ρύθμισης ἐνὸς ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ ὅπως ἡ γλῶσσα, φέρουν τὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα, τὴν ἀγλωσσία.

Ἀλλὰ οἱ ἐπιθέσεις κατὰ τῆς γλώσσας συμπεριλαμβάνουν καὶ τὶς ἐπιθέσεις κατὰ τῶν μεγάλων λογοτεχνῶν. Ὁ Παπαδιάμαντης φέρει ὡς παράδειγμα τὸν Ζωῖλο, τὸν «κακόβουλο ἐπικριτὴ» τοῦ Ὀμήρου, τὸν ὁποῖο ἀποκαλεῖ «θεῖο ποιητὴ» καὶ «ἀετὸν ὑψιπέτη». Τὸ κείμενο τοῦ Ὀμήρου διδάσκεται σ' ὅλα τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα συνεχῶς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα καὶ ὁ Ὀμηρος ἐκαλεῖτο πάντοτε «ὁ ποιητῆς». Ἄς σκεφθοῦμε λοιπὸν πόσο ἡ σημερινὴ ἐλλιπὴς ἐλληνομάθεια μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὶς κορυφές τῆς λογοτεχνίας μας, καθ' ἣν στιγμὴν μάλιστα συζητεῖται σήμερα κατὰ πόσον μποροῦν οἱ νέοι μας νὰ κατανοήσουν τὸν Παπαδιαμάντη.

Ὁ Ζωῖλος συγκεντρώνοντας τὰ σφάλματα τοῦ Ὀμήρου τὰ προσέφερε ὡς ἀφιέρωμα στὸν βωμὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἀλλὰ ὁ Θεὸς τῶν Μουσῶν διέταξε τὸν ἱερέα του νὰ κοσινήσῃ στᾶρι πάνω στὸν βωμὸ, νὰ κρατήσῃ τὸ στᾶρι καὶ νὰ δώσῃ τὰ σκύβαλα καὶ τὰ ἄχυρα στὸν Ζωῖλο.

Τέτοιας λογῆς σκύβαλα καὶ ἄχυρα δὲν παύουν νὰ μᾶς ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἑσπερία. «Ἐπειδὴ περὶ γλώσσης πρόκειται», λέγει ὁ Παπαδιαμάντης, ἤλθαν καὶ δυὸ φτιαχτὲς γλώσσες, ἡ Βολαποῦκ καὶ ἡ Ἑσπεράντο, ὡς κοινὲς διεθνεῖς. Ἐσπευσαν νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ στὴν Ἑλλάδα «νεογλωσσίτες». Μᾶς ἤλθαν καὶ Μορμῶνοι ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ γιὰ νὰ μᾶς προσηλυτίσουν καὶ εἰσαγάγουν τὴν πολυγαμία. Ἀλλὰ στὴ χώρα μας τοῦτο δὲν χρειάζεται, λέγει ὁ Παπαδιαμάντης, καθότι ἡ «παλλακεία καὶ κοινογαμία» σὲ ὅλες τὶς κοινωνικὲς τάξεις αὐξάνονται καὶ διαδίδο-

νται καὶ τὰ διαζύγια πληθαίνουν. Οἱ δὲ ἱερεῖς παντρεύουν, χωρίζουν καὶ ξαναπαντρεύουν τὰ ζευγάρια. Ἴσως, ἡ κοινωνία μας εἶναι ἐκδυτικισμένη καὶ προοδεύουσα.

Ἡ τελευταία παράγραφος τῆς εἰσαγωγῆς ἀρχίζει μὲ μία παράγραφο μιáμισης σειρᾶς: «Πλὴν τί λέγω;... Ἐδῶ πρόκειται περὶ γλώσσης. Πρὸς τί αἱ παρεκβάσεις; Ἀρκοῦσι πλέον τὰ προοίμια.» Πέρα τοῦ ὅτι, λοιπόν, οἱ πρῶτες αὐτὲς παράγραφοι, συμποσοῦμενες στὸ ἓνα ἐνδέκατο τῆς «μελέτης ἢ διατριβῆς» ὀνομάζονται παρεκβάσεις καὶ προοίμια, βλέπουμε ὅτι ὁ συγγραφέας προλαμβάνει σχετικὲς ἀναγνωστικὲς ἀπορίες ποὺ θὰ διατυπώνονταν εὐθέως, καταγράφοντάς τες σὲ ἐλεύθερο πλάγιο λόγο, προσφιλεῖ του λογοτεχνικὸ τρόπο. Στὶς ἐννέα ἀράδες τῆς σ. 291.6-14, ὁ συγγραφέας συγκεντρώνει ὅλες τὶς κατονομασίαις: «παρεκβάσεις», «προοίμια», «μελέτη», «μελέτη» γιὰ δευτέρη φορά, «διατριβή». Ἡ προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστη ἐντείνεται, καθ' ἣν στιγμὴν μάλιστα δηλώνεται ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη ὅτι «πρὸ χρόνων» σκεπτόταν νὰ γράφει «τὴν παροῦσαν μελέτην», σχεδιάζοντας νὰ τὴν ἐπιγράψει «Τὰ ξόανα». «Διατὶ ἄρα; Μήπως ἐσκόπουν ν' ἀπαντήσω εἰς “Τὰ εἶδωλα” τοῦ μακαρίτου Ροῦδου; Πολὺ ἀμφιβάλλω ἂν ὑπῆρχε τοιαύτη μυχία σκέψις μέσα μου», δηλώνει κλείνοντας τὴν παράγραφο ὁ Παπαδιαμάντης.

Ἡ πρώτη ἐνόητα καυτηριάζει τὰ μασκαρέματα τῆς ἀποκηρᾶς καὶ τὶς συναφεῖς ἀπόψεις τῶν χρονικογράφων. «Ἡ ἐποχὴ αὐτῆ τῶν “Ἀπόκρεω” (sic) εἶναι τὸ φόρτε μερικῶν δημοσιογράφων» (292.25-26). Ὁ Παπαδιαμάντης σαρκάζει τὴν ἀγραμματοσύνη περὶ τὴν κλίση τοῦ ὀνόματος τονίζοντας: «καὶ ὅμως, εὐκολώτατον θὰ ἦτο, πρὶν γράψῃ τις τὸ ὄνομα, ν' ἀναλογίζεταί πῶς θὰ εἶχεν ἂν δὲν ἦτο τῆς Ἀττικῆς κλίσεως, ἀλλ' ἀπλῶς δευτερόκλιτον» (293.2-4). Στὴ γενικὴ πληθυντικὴ ποὺ ὅλοι λανθασμένα γράφουν τῶν Ἀπόκρεω, ὁ Παπαδιαμάντης εἰρωνευόμενος λέει: «Διατὶ ὄχι; Κατὰ τοὺς ψυχαιριστάς, ἡ γενικὴ πληθυντικὴ διαφορεῖται: τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν γυναικῶν. Ἦ πρέπει νὰ κλαδεύσῃ τις, ἢ νὰ τοῦ προσθέσῃ μίαν φούντα. Μόνον εἰς τὴν γνησίαν μορφήν δὲν πρέπει νὰ τὸ γράψῃ, διότι ἀλλοίμονον εἰς ὅσους γράφουν τὴν καθαρῆβουσα.» (293.10-14).

Τὸ ἀλλοίμονο, βέβαια, ταιριάζει σὲ μᾶς σήμερα ποὺ ξεμπερδέψαμε μὲ τὴν καθαρῆβουσα. Πλέον, γιὰ νὰ εἰρωνευθοῦμε κι ἐμεῖς, κερδίσαμε ἐκπαιδευτικὲς ὥρες μὲ τὴν ἀπλοελληνικὴ καὶ τὸ μονοτονικὸ, καὶ ποῦ ἔννοια γιὰ τὴ μαθητικὴ ἀγλωσσία. Τώρα, ἔχουμε ἄλλο ἀγαθό, τὴ δυσ-

λεξία και την ανικανότητα ανάγνωσης και έκθεσης ιδεών, τώρα πληκτρολογούμε και σερφάρουμε. Άλλα θα μάς εκδικηθῆ ἢ μέλλουσα νοήμων γενεὰ τῶν ὑπολογιστῶν, ὡς τότε ὅμως ποιὸς τολμᾷ νὰ ὑπαγορεύει κείμενο στοὺς φοιτητὲς τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν!... Οὔτε καὶ τῆ γνήσια δημῶδη γλῶσσα σεβόμαστε. Ὅλα «ἐκεῖνα εἶναι παλαιά, χωριάτικη γλῶσσα, demodée· ἐτελείωσε» (293.33.34).

Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα στὸν Ἀθηναϊκὸ τύπο, ὅπως καταγράφει ὁ Παπαδιαμάντης, εἶναι γεμάτη ἀπὸ βαρβαρισμοὺς (γραμματικὰ λάθη), ξενισμοὺς (φράσεις μεταφερόμενες ἀπὸ ξένες γλῶσσες), παραλογισμοὺς καὶ ἀκυρολεξίες. «Ἄλλα τί ὠφελοῦν τὰ Σχολεῖα, οἱ διδάσκαλοι, τὰ βιβλία, αἱ γραμματικαί; Δι' ἓνα ἑλληνόπαιδα αὐτὰ εἶναι σκοτούρα. Τώρα κηρύττεται πλέον φανερὰ ἡ ἀγραμματωσύνη, καὶ τὸ ἀνωφελὲς τοῦ ὀρθῶς γράφειν ἢ ὁμιλεῖν» (294.30-32) κατὰ Παπαδιαμάντη καὶ οὐχὶ μόνον. «Ἡ μανία τοῦ περιφρονεῖν τὰ κοινὰ καὶ πεπατημένα, καὶ νομίζειν αὐτὰ ὄχι ἑλληνικὰ [...] μὲ τὴν λογικὴν καὶ τὴν μέθοδον αὐτὴν κατήντησε νὰ γίνῃ ὅλη σχεδὸν ἡ γλῶσσα νόθον καὶ κίβδηλον κατασκευάσμα, ἄχομφον καὶ κακόζηλον· τεχνητὸν καὶ κατὰ συνθήκην» (295.16-17, 19-21). Αὐτὰ καὶ γιὰ τοὺς γλωσσολογοῦντες ποὺ μάς λένε ὅτι νόρμα καὶ κανόνας εἶναι ὅ,τι ἐπικράτησε νὰ λέγεται καὶ νὰ γράφεται. Γλωσσικὴ διαστρέβλωση, ἀπλοποίηση καὶ παρέμβαση, σὰν τὰ τέρατα τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους. Μήπως τοὺς μοιάζουν διάφοροι σήμερα;

Καὶ ἰδοὺ ἓνα λογοτεχνικὸ ἀμίμωτο σχέδιο, sketch ἂν θέλετε, μὲ τὸ παπαδιαμαντικὸ γνωμικὸ ἐπιμύθιο στὸ τέλος, (295.22-34, 296.1-3):

«Ὅταν ἤμην παιδίον, μία γραῖα γειτόνισσα μοὶ ὑπαγόρευε μίαν τῶν ἡμερῶν, γράμμα πρὸς τὸν σύζυγον τῆς ἐγγονῆς της, ὅστις ἐταξίδευεν ὡς λοστρόμος μὲ τὰ καράβια.

— Γράψε, εἶπεν ἡ γριὰ Φραγκούλαινα, τὸ Ἀργυρῶ εἶναι γκαστρωμένη, τριῶν μηνῶν, (δηλ. ἡ σύζυγος τοῦ πρὸς ὃν ἡ ἐπιστολή).

Ἐγὼ ἔγραφα: “τὸ Ἀργυρῶ εἶναι γκαστρωμένη”.

Ὅταν ὅμως ἀπήτησε νὰ τῆς ξαναδιαβάσω, πρὶν τὸ κλείσω, ὅλον τὸ γράμμα, τότε ἔκαμε παρατήρησιν:

— Μὴ γράφῃς “γκαστρωμένη”, εἶπε, δὲν τὸ γράφουν ἔτσι.

— Πῶς νὰ γράψω;

— Γράψε εἶναι παραβαρεμένη.

Ἐγὼ ἔσβησα τὸ “γκαστρωμένη”, κ' ἔγραφα: “τὸ Ἀργυρῶ εἶναι παραβαρεμένη...”

Τὸ μάθημα ὑπῆρξε λίαν διδακτικόν. Καίτοι ἀγράμματη, ἡ γραῖα μ' ἐδίδαξεν ὅτι, εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἄλλως νοοῦμεν, ἄλλως ὀμιλοῦμεν, καὶ ἄλλως γράφομεν.

Ἴσως τὸ ἐνδόμυχον ἐλατήριον τῆς ἀρχαϊκῆς γραῖας ἦτο μία λεπτοφουεστάτη ἀνάγκη εὐφημισμοῦ. Ἄλλ' ἰδοὺ ὅτι ὁ εὐφημισμὸς ἐκεῖνος ἐπεκτείνεται καὶ εἰς ὅλην τὴν γλῶσσαν, καὶ καταντᾶ, ὅπως ὁ χωρικός συστέλλεται νὰ εἴπη “ἡ γυναῖκα μου”, καὶ λέγει “ἡ νοικοκυρά μου”, ἡ “φαμίλια μου” (τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπαινετὸν ἄλλως), οὕτω καὶ οἱ γράφοντες νὰ μὴ θέλουν νὰ γράψουν λ.χ. ἀπέθανε, ἀλλὰ ἀπεβίωσε.»

Στὴν τελευταία ἐνότητα τοῦ Β' μέρους τὸ Παπαδιαμαντικὸ ὄφος μετέρχεται τὰ γνωμικά, τὰ συμπερασματικά ἀλλεπάλληλα ἀποφθέγματα, τὶς ἐπακόλουθες προτροπές. Ἰδίως ἡ σ. 296 εἶναι ἡ πυκνότερη, ὑποθέτω, ἀπὸ τὶς παπαδιαμαντικὰς σελίδες σὲ γνωμικὰς διατυπώσεις. Ἔχοντας ὑπ' ὄψιν μου ἀπὸ τὰ σωζόμενα παπαδιαμαντικὰ χειρόγραφα ὅτι ὁ Παπαδιαμαντὴς κατέγραφε σὲ ἄ γραφὴ ὅλα τοῦ τὰ κείμενα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ τὰ ἀντέγραφε πρὸς δημοσίευση, εἰκάζω ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ ἐνότητα εἶναι μία ἀκολουθία συνερραμμένων σχεδιασμάτων ἄ γραφῆς τοῦ μνημονευθέντος κειμένου τοῦ «Τὰ ξόανα», τὸ ὁποῖο δὲν γράφτηκε ποτέ. Τὸ βέβαιον, πάντως, εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ ἐνότητα τῶν τεσσάρων παραγράφων μόνον αὐτοῦσια μπορεῖ νὰ μεταφερθῆ. Μία στοιχειώδης ἐπιγραφή-περίληψη θὰ ἔλεγε ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν μπορεῖ νὰ προστατευθῆ ἀπὸ νεωτερισμούς, ἀλλὰ οὔτε πρέπει νὰ ἀφεθῆ χωρὶς προσπάθειες μετριάσεως τῶν ξενισμῶν. Τὸ κυριώτερον, τέλος, σημεῖον εἶναι ἡ ἀποφθεγματικὴ πεποίθησις τοῦ συγγραφέα ὅτι «ἡ γλῶσσα ἡ Ἑλληνικὴ ἔπρεπε νὰ βλέπη μακράν, ὡς φάρον παμφαῆ, τὴν λαμπρὰν αἴγλην τῆς ἀρχαίας, χωρὶς νὰ ἔχη τέρμα τὸν φάρον αὐτόν. Ὁ φάρος ὁδηγεῖ εἰς τὸν λιμένα, δὲν εἶναι αὐτὸς λιμὴν». (296.10-297.3).

«Ὅπως ἐν ζωντανὸν σῶμα δὲν δύναται νὰ ζήσῃ δι' ἐνέσεων, τρόπον τινά, ἀπὸ κόνιν ἀρχαίων σκελετῶν καὶ μνημείων, ἄλλο τόσον δὲν δύναται νὰ ζήσῃ, εἰμὴ μόνον κακὴν καὶ νοσηρὰν ζωὴν, τρεφόμενον μὲ τουρσιὰ καὶ μὲ κονσέρβας εὐρωπαϊκάς. Ἔχει πολλὰς ἀνάγκας καὶ ἀδυναμίας ἡ γλῶσσα. Ἔχει τὴν δεσπόζουσαν ἀνάγκην καὶ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νεωτερισμοῦ. Φοβερὰ εἶναι τοῦ ξενισμοῦ ἡ ἐπίδρασις. Εἶναι ἀναγκαιότατον κακόν, τὸ ὁποῖον ποτὲ δὲν ἀπείργεται. Ἐὰν κλείσῃ τις τὴν θύραν, θὰ εἰσέλθῃ διὰ τῶν παραθύρων· ἐὰν κλείσῃ τὰ παράθυρα, θὰ εἰσδύσῃ διὰ τῶν ρωγμῶν καὶ σχισμᾶδων· ἐὰν στουπώσῃ τις τὰς σχι-

σμάδας, θὰ εἰσχωρήσῃ ἀοράτως δι' αὐτοῦ τοῦ συμπαγοῦς σώματος τῆς οἰκοδομῆς.

Ἐπάρχει καὶ ἀλληλεγγύη, ἐπὶ τέλους. Ἀδύνατον εἶναι γλῶσσα ζωντανή, σύγχρονος, ἔχουσα πόθον καὶ ἀξίωσιν νὰ ζήσῃ, νὰ μὴ αἰσθάνεται βαθείαν τὴν ἀλληλεγγύην αὐτήν. Ἄλλ' ἡ γλῶσσα ἢ Ἑλληνικὴ ἔπρεπε <νά> βλέπῃ μακράν, ὡς φάρον παμφαῆ, τὴν λαμπρὰν αἴγλην τῆς ἀρχαίας, χωρὶς νὰ ἔχη τέρμα τὸν φάρον αὐτόν. Ὁ φάρος ὁδηγεῖ εἰς τὸν λιμένα, δὲν εἶναι αὐτὸς λιμὴν.

Πάλιν, τὰς γλώσσας τὰς νεωτέρας ἔπρεπε νὰ τὰς ἔχη σύμπλους, χωρὶς νὰ ρυμουλκῆται ἀπὸ καμμίαν ἐξ αὐτῶν. Διότι <ἀν> ὁ νεωτερισμὸς εἶναι ἀνάγκη, δὲν ἔπεται ὅτι πρέπει νὰ τὸ παρακάμνωμεν εἰς τὸν νεωτερισμόν. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι πῶς νὰ ἐμφορηθῶμεν κατὰ κόρον ἀπὸ ξενισμούς, ἀλλὰ πῶς νὰ φέρωμεν ἀντίδρασιν, πῶς νὰ μετριάσωμεν τὴν ἀνάγκην τοῦ ξενισμοῦ. Χαλινοῦ καὶ ὄχι πτερνιστῆρος ἢ ὀργῶσα φύσις ἔχει ἀνάγκην.

Οὕτω, ὅπου ὀνομασίαις καθαρῶς νεωτερικὰς δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν ...οἷον ὀνόματα, φράσεις, τρόπους ἐκφράσεων... ὀφείλομεν νὰ τὰς υἰοθετῶμεν. Ὅπου ὅμως ὑπάρχει τὸ ἀντίστοιχον, πολὺ εὐφωνότερον καὶ κομψότερον εἰς τὴν γλῶσσάν μας, ἐκεῖ πρέπει τὸ ἑλληνικὸν νὰ προτιμᾶται.»

Νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι *Τὰ εἰδῶλα* τοῦ Ροῦδου ἔχουν ὑπότιτλο *Γλωσσικὴ μελέτη* καὶ δημοσιεύθησαν τὸ 1893 ἀποτυπώνοντας τὴν πρόθεσιν τοῦ Ροῦδου νὰ προωθήσῃ τὴν χρῆσιν τῆς ἀπλοελληνικῆς μετὰ τὸν προοδευτικὸ μετριάσμιον τῆς καθαρῆς. *Τὰ ξόανα*, παρεμφερῆς τίτλος, ὀρίζουν τὰ ξύλινα εἰδῶλα καὶ ἔχουν στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ περιπαικτικὸν χαρακτῆρα, τὴν ἔννοια τοῦ ἐξαμβλώματος.

Στὸ τρίτον καὶ τελευταῖον μέρος ὁ συγγραφεὺς ἐπισημαίνει ὅτι «ἐν τῶν συμφυῶν ἐλαττωμάτων τῆς γλώσσης μας εἶναι ὁ *ἰωτακισμὸς*» (297.6-7) καὶ δίδει πάλιν ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες σχετικὰ παραδείγματα, τονίζοντας ὅτι «ὁ λαὸς εἶναι δημιουργὸς καὶ κυρίαρχος» (297.15) καὶ ὄχι ὅσα «κατεργάζονται μόνον ἐκφυλισμένοι ἀνθρωπίσκοι» (297.99). Ἄς τὰ ἀκούουν αὐτὰ ὅσοι κατὰ καιροὺς ἐπεμβαίνουν γιὰ γλωσσικὰς τακτοποιήσεις. Ὁ Παπαδιαμάντης τονίζει τὴν «ἑλλειψιν τοῦ αἰσθήματος τῆς εὐφωνίας» (298.5) αἰσθηματοῦ κυριαρχοῦ ἐν τῷ ἔργῳ του, κατὰ τὸν δὲν ἔχει μελετηθῆ. Τονίζει ἐπίσης τὴν ἀπροσεξίαν ἐν τῶν ὀνομάτων,

ὅπως Αἰκατερίνα καὶ ὄχι Αἰκατερίνη, καὶ σημειώνει ἕνα «ἄλλο ἐλάττωμα τῆς γλώσσης μας, τὸ πολυσύλλαβον» (298.25), ποὺ ὀδηγεῖ σὲ γλωσσικὰ ἐκτρώματα, ὅπως τὰ σύνθετα ρήματα μὲ δευτέρο συνθετικὸ τὸ «-ποιῶμαι», «προθυμοποιῶμαι» (299.16), «διαπραγματεύομαι» (299.17) ἀντὶ πραγματεύομαι, καὶ καταλήγει: «Τί τοὺς κοστίζει, τοὺς δημοσιογράφους μας, νὰ γράφωσι τὸ ὀρθόν, ἐνῶ εἶναι καὶ τόσῳ ἀπλούστερον καὶ συντομώτερον; Καὶ ὅμως, φαίνεται ὅτι εἶναι τόσῳ δύσκολον!» (299.26-29).

Συμπερασματικὰ παρατηροῦμε ὅτι ὁ μεγαλύτερος τῶν πεζογράφων μας, ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, θεωρεῖ τὴ δημοσιογραφικὴ γλώσσα πηγὴ πολλῶν λαθῶν, ἀπορρίπτει τὶς ρυθμιστικὰς ἀπόπειρες ποὺ σβήνουν «τὸν παμφαῆ φάρον, τὴν λαμπρὰν αἴγλην τῆς ἀρχαίας» (296.23), ζητεῖ νὰ μετριασθῇ «ἡ ἀνάγκη τοῦ ξενισμοῦ» (296.30-31), θεωρεῖ ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι «ζωντανὸν σῶμα» (296.10), τονίζει ὅτι «τὸ ὀρθόν εἶναι καὶ ἀπλούστερον καὶ συντομώτερον» (299.27-28) καὶ ζητᾷ νὰ παραμένει ἀμετάφραστη ἡ γλώσσα τῆς λατρείας.

Στὴ μελέτη τοῦ αὐτῆ ὁ Παπαδιαμάντης ἐμφανίζεται μέγας διδάσκαλος, ὅπως σὲ τόσα ἄλλα, πρόδρομος, τῆς κοινωνιογλωσσολογίας, ... θὰ ἄξιζε νὰ προσεχθῇ τὸ ἄρθρο τοῦ ἀπὸ εἰδικοὺς κοινωνιογλωσσολόγους, καὶ γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ἀληθινὸς καὶ ἐπίκαιρος.